

*دلاۋەر غەلائەدەين

لامەركەزىيەت بە دروومانىكى خۇمالى

دارپۇتتەنەۋەي پەيكەرى ھۆكۈمەتى خۇجىيى و كاراكردى ئەنجومەنەكان

خەلكى ھەرىم چاۋيان لەۋەيە كە بە سىستەمىكى مۇدپىر بناخەي ھۆكۈمەرى كوردستان دابمەزىت، بەجۇرئك كە پروسەي ھۆكۈمەرى لە ئاستى ھۆكۈمەتى خۇجىيى كارا بن، ئاسان بن و بە كەمترىن خەرجى باشتىن كوالىتى تىدا بەرجەستە بكرى. بەلام لە واقىعدا، پەيكەر و سىستەمى ھۆكۈمەتى خۇجىيى ھەرىم ھى عىراق كۆنە كە لە 27 سالددا گەشەيەكى نارپكى پىكراۋە و لە دوا ئەنجامدا بوۋتە سەرچاۋەي كىشە و گرفتى ئالۇز. سەربارى كەموكورتىەكانىش، كەچى ھىشتا سىستەمەكە بەردەوام كارى بن دەكرى. تەنانەت لە ئىستادا وا پەلە لە ئەنجامدانى ھەلپۇردنى ئەنجومەنى پارپۇگاكەن دەكرى كە ھەر خۇي پەكپكە لە گرپۇكۇرەكان. لەو وتارەدا، لەسەر بنەماي توپۇنەۋەيەكى تېرۋتەسەلى ئىنستىتوتى رۇژھەلاتى ناۋەرپاست (مىزى)، پىشنىزى دواخستى ئەو ھەلپۇردنە و دارپۇتتەنەۋەي پەيكەرى ھۆكۈمەتى خۇجىيى و ھەمواركرندەۋەي ياسايەكەي كراۋە، بەو ئومىدەي كە پەلەمانى ھەرىم ئەو بابەتە بە زووترىن كات بخاتە سەرۋوى ئەجىندا و ئەۋلەۋىياتەكانى .

مەركەزىيەت لە نەھجى ھۆكۈمەرى

لە ھەرىمدا، ھاۋلاتيان بۇ ئەنجامدانى كارى رۇتپىنى گەۋرە و بچووك مەجبور كراۋن روو لە سەنتەرى پارپۇگاكەن بكەن، جا ھەر لە تۇماركردى ئوتومبىلپكەۋە بگرە تا دەگاتە دەركردى پاسپۇرت و رەزامەندى ۋەرگرتن بۇ حەج و دامەزراندن و گواستەۋە و ناردنەدەرەۋەي فەرمانبەران. ئەو ئاستە لەرادەبەدەرەي مەركەزىيەت لە نەھجى ھۆكۈمەرى لەگەل خواست و نامانجى خەلكە پىشكەۋتەنخاۋەكەي ھەرىم ناگونجى .

دىارە بەپپى ياسا و عورفى ھۆكۈمەرى ھەرىم، زۇربەي دەسەلاتەكانى بىپاردان لە ۋەزارەت و پۇستى ۋەزىرەكاندا چىكراۋنەتەۋە. پەيكەرى ۋەزارەتەكان ۋەك ھەرمەي بنكەفراۋان باليان بە سەرتاپاي ھەرىمدا كىشاۋە. شۇپكرندەۋەي دەسەلات بەپپى سىياسەتى ۋەزىرەكان بەردەوام لە ھەلپەزىن و دابەزىنداۋە و بوۋتە ھۆي لاۋازكردى دامەزراۋەكانى خوارتر. لوتكەي ۋەزارەتەكان لە رۇتپى بەرپۇتەبىردن و كاربەرپكرندى ناقوم كراۋن. رىچكەي رۇتپىنەكان لە سەرجم ۋەزارەت و ئۇرگانەكانى ھۆكۈمەت، بەتايبەتى لە ئاستى پارپۇگا و قەزا و ناحىەكان نارپون، تىكەلاۋ ۋەيان لىكداپراۋن و بوۋتە ھۆي ھەلاۋسانيان و گرانبەھاكردى خزمەتەكان و بنكۇلكردنى كوالىتى. بەو پىپە، سىستەمى ئىستا

رېنگە لەوھى كە حكومەتە خۇجىيەكان بىنە خاوەن بېرىار لە پېشكەشكردنى خزمەتگوزارىەكان و وەبەرھىپان لە توانا ئابوورى و مەسۇلىەكانىيان بەپېى سەروشتى جوگرافى و پېكھاتەى كۆمەلگەكانىيان .

كېشەى ياسا و سىستەم

بۇ چارەسەركردنى ئەو جۆرە كېشەنە، پەرلەمانى ھەرپى كوردستان ياساى ژمارە (3) ى 2009 ى دەركرد. كۆمەلەك دەسەلاتى رېنمايىكردن و چاودېرىكردنى بۇ سى ئەنجومەنى ھەلپىردراو لە ئاستى پارىژگا و قەزا و ناحىەكان ديارىكرد. ياساىەكەى ھەرپم بە لاسايىكردنەو وە كۆپىكردنى ياسا عىراقىەكەى ژمارە (21) ى سالى 2008 دارىژرا، كە بۇ ئەو پارىژگا عىراقىانە دەركرا كە ھىشتا نەكرانەتە ھەرپم (إقليم). مەسەست لە دەركردنىشى ئەوھەبوو كە رېنگە لە بەھەرپمبەوونى پارىژگانى دىكە بگرن و زۆر لەو دەسەلاتانەى كە بە پېى دەستوور درابوونە ھەرپى كوردستان بىياندەنە پارىژگانى باقى عىراق. كەواتە، ياساى ژمارە (21) ى عىراقى بۇ سىستەمى حوكمرانى ھەرپم نەدرابوو و پىويست نەبوو كتومت لاسايى بگرتەو .

خۇ ئەزمونىش سەلماندى كە ياساىەكەى ھەرپم لە يەكەم رۆژوھە قابىلى جىبەجىكردن نەبوو. جارى ئەنجومەنەكانى قەزا و ناحىەكان لە بنەپتەوھە ئەنجام نەدران. ئەنجومەنى پارىژگانىش لەبەر كېشەى كارگېرى و دارايى و بگرە ياسايى زۆرەوھە نەيانتوانى ئامانجەكانىيان بېيكن وەيان رۇلېكى ئەوتۆ لە پروسەى حوكمرانىدا بىين. بۇ نمونە مەوادى دەسەلاتەكانى ئەنجومەنى پارىژگا لە ھەرپمدا بە روونى ديارنەكران و لەگەل پەرلەمان و حكومت بەرپەك دەكەون. تواناى ئەنجومەنەكان بۇ دەركردنى رىكارى كار و رېنمايەكانىيان و چاودېرىكردنى جىبەجىكردن سەنوردارە. ئەوانەش بېجگە لەوھى كە پەيوەندىەكانى نىوان پارىژگار لەگەل ئەنجومەنى پارىژگا و كابىنەى حكومت ئالۆز و پىر كېشەى. لە نىو پەيكەرى پارىژگاشدا كۆمەلەك بەرپتەبەرايەتى و بەش و ھۆبەى لىكداپراو ھەن كە كارەكانىيان تەواوكەرى يەكدىن بەلام رىچكەى كارگېرى و مەرجەعىەتى زۆرەبىان راستەوخۇ سەر بە وەزارەتەكانن. لە ئەنجامدا دەسەلاتى كارگېرى و دارايى پارىژگار و قابىقام و بەرپتەبەرى ناحىەكان بە سەنوردارى ماوھەتەو، بۆيەش ھاوالاتىيان بۇ زۆر لە كارەكانىيان راستەوخۇ روو لە وەزارەتەكان دەكەن .

ديارە كە دەستكارى رووكەشىانەى پەيكەرى سىستەم دەردى حوكمرانى تىمار ناكات، بۆيە پىويستە حكومەتى خۇجىيە ھەرپم لە بنەپتەوھە پىناسە بگرتەوھە و بە ياسا دەسەلاتە كارگېرى و دارايەكان دابەش بگرتەوھە. گرنگە كە دارپتتەوھە سىستەمى ھەرپم بە دروومانىكى خۇمالى بى، بە رەچاوكردنى تايبەتمەندىتى لوكالى و بەبىن چاولىكەرى باقى عىراق وەيان ولاتانى دىكە. ديارە لە جىھانى دەرەكىدا مۇدىلى سەركەوتوو زۆرن بۇ لاسايىكردنەوھە بەلام مەرج نىە بۇ ھەرپم گونجاو بن چونكە پىكھاتەى كۆمەلەكەى، مېژوو گەشەكردنى سىستەم، كوتووورى بەرپتەبەردن، دىنامىت و ھاوكېشە سىياسىەكان و ئەقلىەتى بىركردنەوھە و جۆرى كېشەكانى ھەرپم زۆر جىاوازن لە ھى ھەموو ولاتىكى دىكەى نىك و دوورەوھە.

قەزا بېتتە بەردى بناخە

لە دواین توپتەنەوھى ئىنستىتوتى مېرى {1} پىشنىازى پەيكەرىكى ئەلتەرناتىف وەك مۇدىللىكى خۇمالى بۇ حكومەتى خۇجىيە كراو و تىيدا ھاتووھە كە قەزا (شارۆچكە) بگرتە يەكە بنەپتەكەى ئىدارەى حوكمرانى لە ھەرپمدا و سەرجم كۆلەگەكانى حكومەتى خۇجىيە لەسەر بونىاد بىرت. ئەو پىناسە نوپىە لەسەر بنەماى ئەو پىنسىپەبە كە ھاوالاتىيان لە قەزاكانىياندا سەرجم كار و خزمەتگوزارىەكانىيان بۇ ئەنجام بىرت بەبىن گەپانەوھە بۇ وەزارەت و پارىژگاكان. واتە، زۆرەى دەسەلاتەكانى بىپاردانى كارگېرى و دارايى و ئەركەكانى جىبەجىكردن بىرتتە قەزاكان و تەنبا ئەركى ھەماھەنگردن و رابەرايەتىكردن بىرتتە پارىژگار و سەرووتر .

ديارە كە ئەو گۆرانكارىە بنەپتەبە پىويستىيان بە ھەمواركردنەوھى ياساى ژمارە (3) ى سالى 2009 و ژمارە (159) ى سالى 1969 (قانون إدارة المحافظات) ھەيە، كە ئەوانەش كارى قورس نىن. دەكرى لە ئاستى ئەنجومەنى وەزىرانىشدا دەزگايەك بەناوى ھەماھەنگى حكومەتى خۇجىيە (الحكم المحلي) دابىرنى، كە لە كۆمەلەك شارەزا پىك بىت بۇ ھەماھەنگكردنى ياساكان و جىبەجىكردنىيان لە نىوان دەسەلاتەكانى ياسادانان و جىبەجىكردن و دادوهرىەكاندا و بۇ بەدواداچوونى كاروبارى حكومەتە خۇجىيەكانىش لە ئاستى حكومەتى لوتكەوھە .

يەك ھەلبۇزاردن دوو ئەنجومەن

دەكرى لەمەودا تەنبا يەك ھەلبۇزاردن ئەنجام بەرگىت، ئەوئىش بۇ ئەنجومەنى قەزا بى. لە سنوورى ھەر ناحىيەك نوئىنەرىك بۇ ئەو ئەنجومەنە ھەلبۇزاردىت و دواتر سەرۆك و جىگرى سەرۆك دەستىنشان بىرئىن. ھەر ئەو دوو سەركردهيش كە پىشەرەوئىتى ئەنجومەنى قەزا دەكەن لە ھەمان كاتدا بىننە ئەندام لە ئەنجومەنى پارئىزگا. واتە ئەنجومەنى پارئىزگا لە سەركردهى ئەنجومەنەكانى قەزا پىك بىت .

بەو پىيە، لە يەك پروسەى ھەلبۇزاردندا دوو ئەنجومەنى بەھىز دىنە كايەو كە ھەر يەكەيان نوئىنەرى سەرجم ناحىيە و قەزايەكانى تىدا دەبىن. واتە پىويست بە ھەلبۇزاردنى دووم بۇ ئەنجومەنى پارئىزگا و ھى سىھەم بۇ ئەنجومەنى ناحىيەكان ناكات. دەشكرى ناوئىندى قەزا گەورە و چەرەكان دابەشكرىنە سەر دوو يان سى ناحىيە ھەتا ژمارەى نوئىنەرەكانىيان لە ئەنجومەنى قەزادا بە پى رىژەى دانىشتوانىيان بى. بە ھەمان شىو، دەكرى سەنتەرى شارە گەورەكانى پارئىزگاكانىش دابەشكرىنە سەر دوو يان سى قەزا و ھەرىكەيان بىتە يەكەى ئىدارى سەرىبەخۇ و خاوەنى ئەنجومەنىكى بەجىا. بەو ژمارەى نوئىنەرانى شارە گەورەكان لە ئەنجومەنى پارئىزگادا بە پى رىژە گونجاوئەكەى دانىشتوان دەبى .

شايانى باسە بەو مۇدئىلە، خەرجى مووچەى خەلكانىكى زۆرىش كەم دەكرىتەو ھەچونكە لەجىاتى دامەزاندنى لەشكرىك لە ھەلبۇزاردراوان بە مووچەى پلە تايبەت، تەنبا سەرۆك و جىگرى سەرۆكى ئەنجومەنى قەزاكان كاتى خۇيان بە تەواوى (فولتايىم) تەرخان دەكەن و ئەوانى دىكە بە نىوئەى كات (پارتايىم) كار بۇ ئەنجومەن دەكەن .

پىكھاتەى ئەنجومەن و دامەزاندنى قايمقام

دەكرى سەرجم ئەندامانى ھەردوو ئەنجومەنى قەزا و پارئىزگا ھەلبۇزاردراوان بى، وەيان زۆرىنەيان (۲/۳) ھەلبۇزاردراوان بى و ئەوانى دىكە برىتى بىن لە جىبەجىكاران. بۇ نمونە، لە ئەنجومەنى قەزادا، قايمقام و دوو بەرئوئەبەرى ناحىيە (بە شىوازى خولى لە نىوان بەرئوئەبەرەكاندا) ئەندام بى. لە ئەنجومەنى پارئىزگادا، دەكرى پارئىزگار و دوو قايمقام و دوو بەرئوئەبەرى ناحىيە بە خولى ئەندام بى. ئەو جۆرە ئەندامىتە بۇ پتەوكردى پردى متمانە و ئالوگۆرى زانىبارى و كەلەكەبوونى ئەزمون زۆر گرنگە. ھەلبەتە، بژاردەى دىكەش ھەن و ھەرىكەيان سوود و زىانى خۇيان ھەيە و دەبى بە ووردى رەچا و بىرئىن.

سەبارەت بە مىكانىزمى دامەزاندنى پارئىزگار، دەكرى وەك ھى ئىستا بىمىئى وەيان دەستكارى بىرئىت، بەلام دەبى دامەزاندنى قايمقام گرنگى زىاترى بى بەرئىت. دەكرى ئەوئىش لەنىو ئەندامە ھەلبۇزاردراوئەكانى ئەنجومەنى قەزادا دەستىنشان بىرئىت، وەيان بە پى سى قى و لە كىرئىكەىكى كراوئە بە سەرپەرشتى ئەنجومەنى قەزا دابمەزىندى. ئەوئەى دوایيان دەرفەت دەداتە ئەنجومەن كە رابەرى لىھاتوو لە ھەركوئ بى بۇ شارۆچكەكەى بىئى و سوودى گەورەى لى بىئى. زۆر گرنگە كە دانان و لادانى قايمقام تەنبا لە دەسەلاتى ئەنجومەنى قەزادا بى، بەجۆرىك كە پارئىزگار تەنبا بۆى ھەبى داوا لە ئەنجومەنى قەزا بكات كە پىدانەوئە يان سەندنەوئەى متمانە بە قايمقام بىرئىتە دەنگدانەوئە. لە ناو ئەنجومەنىشدا بۇ سىيەكى ئەندامان ھەبى كە ھەمان داوا بىكەن .

بەرئوئەبەرەرايەتەكانى نىو حىكومەتى خۇجىئى

دەكرى بەرئوئەبەرەرايەتەكانى ناستى قەزايەكان بەجۆرىك رىكبىرئىنەوئە كە بەش و ھۆبەى ھاوئىشە و ھاوئىوئەى لىكزىك ناوئىتە بكات. گرنگە كە بەرئوئەبەرەكان دەسەلاتى كارگىزى و دارابى سەرىبەخۇيان ھەبى بەلام لە بوارى پىسپۆرىيە پىشەبەكەيانەوئە پەيوەست بى بە پەپرەوئەكردى ستراتىژ و پلان و رىنماى قەزا و پارئىزگاكانەيان و وەزارەتە پەيوەندىدارەكان. ھاوكات پىويست ناكات ژمارەى بەرئوئەبەرەرايەتەكان ناوئىنەى سەرجم وەزارەت و دەستە و فەرمانگەكانى لوتكە بى. بەلكو لە ناستى قەزادا كەمترىن ژمارەى بەرئوئەبەرەرايەتى زۆرتىن بەش و ھۆبەى تايبەتمەند لەخۇ بگرن.

بۇ نمونە، دەكرى (بەرئوئەبەرەرايەتى شارەوانى و دىھاتەكان) دابىھىندىت كە كۆمەللىك بەش و ھۆبە خزمەتگوزارىيە پەيوەندىدارەكان لەئىزى يەك چەتردا كۆبكاتەوئە، لەوانە: پلانى نىشتەجى و ناوئەدانكردەوئە، ھۆبەى تۆماركردى خانوبەرە (تاپۆ)، ئا، ئاوەرۆ، كارەبا، خاوتىنكردەوئە و خاشاك لاپردن، باخچەكان، ئاسەوار و كەلەپور، رىگا و پردەكانى شار و دىھاتەكان و چاككردىيان، گواستەوئەى ناوشار (پاس و تاكسى)، پۆستە و گەياندن، ھىماكانى ھاتوچۆ و پۆلىسى تەجاوز. بەوئە كۆمەللىكىشەى پلاندانان و ھەماھەنگىكردن و بەفېرۆدانى خەرجى

كەمبەكەرتتەو. چىتر شە قامەكان بۇ جارى سىيەم و چوارەم بە ھۆى بېپلانى و لىكدابىرانى بەرپۆەبەرايەتتەكانەو ھەنەكەندىنەو. بەو بېيە، پەيكەرى شارەوانى قەزاكان لەرووى كارگېرى و دارايەو ھەسەبەخۇ دەب و لەژىر چاودىرى قايمقام و نەنجومەنى قەزا دەبىت. بۇيە دەكرىت كە نەنجومەنى شارەوانى و سەرۆكايەتى شارەوانى شارەگەرەكان و بەرپۆەبەرايەتى گشتى شارەوانىيەكان لە بنەپرەتەو ھەلبۆەشىندىرپنەو ھەمانبەرهكانىان بەسەر قەزا و ناحىەكان دابەشكرىنەو.

بە ھەمان شىو، دەكرى بەرپۆەبەرايەتتەكان (بۇ) كاروبارە مرقاىەتتەكان (دابىرئ بۇ كۆكرىنەو ھى چالاكىەكانى چەندىن بەش و ھۆبە لەبوارى رۆشنىرى، لاوان، كاروبارە ئاينىەكان و ئەوقاف، كاروبارى كۆمەلایەتى، شەھىدان و ئەنفالكران، خانمان، چاودىرى تايبەت، چاودىرى كەمئەندامان، دەستەبەركردنى كرىكاران، راگەياندىن و چاپكرىن .

دىارە لە ئىستادا كەموكوپى لە ژمارە و ئەزمونى رابەرايەتى لە ئاستى لۇكالىدا بەدى دەكرى، بەلام دەكرى لە ئىستاو بەرنامە بۇ بەرركردنەو ھى تواناكان و پەرورەدەكرى رابەران ئامادە بكرى. ھاوكات پىويستە مەرج بۇ خۇ كاندىكرىن بۇ سەرجم پۆستە ھەلبۇرردا و دامەزراوكان دابىرئ، ھەرىبەرى كاركرىن قايمقام و بەرپۆەبەرى ناحىە و بەرپۆەبەرهكان بە ووردهكارىەو دابىرئىت .

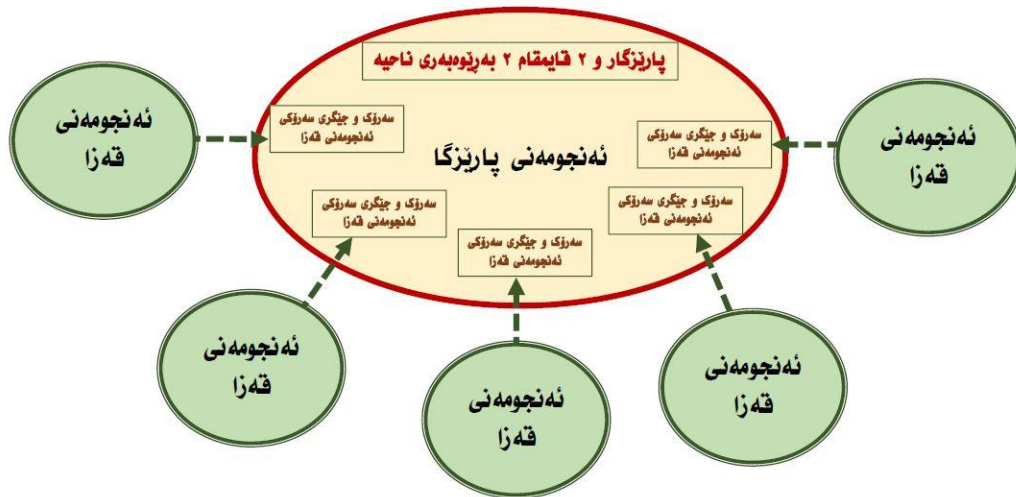
دار ئۆزگەرتىش پەيكەرى پارىزگاكان

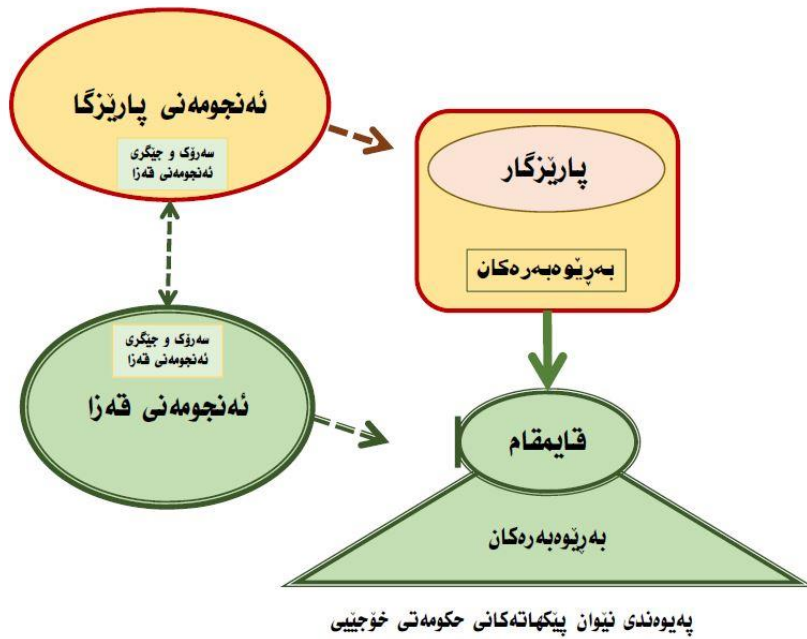
لە نىو پەيكەرى پارىزگاكاندا دەكرى ژمارەيەكى كەم بەرپۆەبەرايەتى ھەبن كە ئاوپنەى بەرپۆەبەرايەتتەكانى قەزاكان بن و تەنىارۇلى ھەماھەنگى و چاودىرى بىين. بەو بېيە رۇلى پارىزگار و بەرپۆەبەرايەتتەكانى ئاستى پارىزگا سنووردار دەكرى لە: كارە ستراتىژىە لوتكەبى و رابەرتتەكانى ھەك دارپۇتنى پۆلەسى و پلان و ستراتىژى سەرتاسەرى ئاستى پارىزگا بۇ سىكتەرەكانى ئابوورى و خزمەتگوزارى؛ بەرپرسىارپتى ئەمى و فرىاكەوتن لە ئاستى پارىزگا؛ ھەماھەنگىكرىن لە نىوان ھەزارەت و بەرپۆەبەرايەتتەكانى خوارتر؛ لۇبىكرىن لە ئاستى ناوھكى و دەرەكى بۇ راكىشانى ھەبەرھىنانى زىاتر؛ دلىيا بوون لە كوالتىتى و كارابى كارى بەرپۆەبەرايەتتەكان لە رىگەى كاراكرىن مىكانىزمەكانى چاودىرى ناوھكى و بەدواداچوون و ھەلسەنگاندىن و لىپرسىنەو .

دەستكەوتەكان

بەپى ئەو رىكخستەنەو ھى پىشنىيازكاراھ، كۆمەللىك دەستكەوت لە يەك كاتدا بۇ ھەرىم دپتە كايەو. لەوانە: كەمكرىنەو ھى رۇتىن و داھىنانى پىرۇسەى يەك پەنجەرە؛ گىرپانەو ھى ھەببەت بۇ قايمقام و بەرپۆەبەرى ناحىە و تەواوى ھۆكۈمەت؛ دروستكرىنەو ھى متمانەنى نىوان ھۆكۈمەت و ھاوالتى؛ كەمكرىنەو ھى گەندەلى لە رىگەى دابەزاندىنى دەسەلات و بەرپرسىارپتتەكان و كاراكرىن سىستەمى چاودىرى؛ چارەسەكرىن كىشەى ھەلاوسانى لوتكە و دابەشكرىنەو ھى فەرمانبەرانى ھەزارتەكان؛ ئاودانكرىنەو ھى قەزا و دپھاتەكان بە ھۆى باشتر كرىن كوالىتى ژيان.

نەنجومەنى پارىزگا: ھەتقولاوى نەنجومەنى قەزاكان

بەكارهينانى وهكو سەرچاوه. دلاوهه عه لائەدەين (2019) لامەركەزىهت به دروومانىكى خۇمالى: دارىژئەنەوهى پەيكەرى حكومەتى خۇجىيى و كاراكردى

نەنجومەنەكان ، سەرنجى سىياسى. بەرگى 4، ژمارە 28

نەم بىرو رايانەى لەم بابەتەدا خراونەتەپوو بىروبوچونى نوسەر خۇين و مەرح نيه كه بىروبوچونى ئىنستىتوتى مائى بن.